

מדינת ישראל

האסי

הרשות לשיקום האסיר

אחוזי ההצלחה הנמוך ביותר (33%) נמצא בקרב המשתקמים אשר השתמשו בסמים קשים לפני הפרוייקט. אחוזי ההצלחה הגבוהים ביותר (78%) נמצאו בקרב אותם המשתתפים אשר לא השתמשו בסמים טרם כניסתם לפרוייקט.

הקשר בין מאפיינים לגליים, מדדי ההשתלבות בחיים בקיבוץ, ומדדי ההצלחה בפרוייקט ביחס לשלש הקבוצות של המשתקמים.

ניתוחי שונות רב משתני שנעשו על מדדי ההשתלבות (חברה, עבודה, בילוי פנאי, התנהגות נורמטיבית, וסמים) בין שלוש הקבוצות ביחס למידת ההצלחה בתוכנית מראים כי יש קשר מובהק בין משך השהות בתוכנית לבין מידת ההצלחה בפרוייקט ($f(2/108) = 10.04, p < 0.01$). כמו כן נמצא קשר מובהק בין מידת ההשתלבות בעבודה ($f(2/108) = 8.64, p < 0.01$), מידת השימוש הקודם בסמים, ($f(3/108) = 9.37, p < 0.01$) והתנהגות הנורמטיבית בזמן השהיה בקיבוץ ($f(4/108) = 10.46, p < 0.01$) לבין שיעורי הצלחת השיקום. ואולם לא נמצאה אינטראקציה מובהקת בין מידת ההצלחה בפרוייקט, משך השהיה ובין כל אחד מהמשתנים שהוזכרו להלן. ניתוח רגרסיה ליניארית שנעשה על מידת ההצלחה בפרוייקט מראה כי המשתנים שנבחרו למודל: משך המאסר, סוג העבירה, שימוש קודם בסמים, משך השהיה בתוכנית, השתלבות בחברה ובעבודה והתנהגות נורמטיבית בתקופת הפרוייקט מסייעים בניבוי 52% מסך כל השונות המוסברת של מידת ההצלחה בפרוייקט השיקום. המשתנים אשר תרמו לניבוי ההצלחה באופן מובהק הם משך המאסר, משך השהות בפרוייקט, ומידת ההתנהגות הנורמטיבית בתקופת הפרוייקט ($p < 0.01$).

השוואת ממוצעי מאפיינים לגליים ומבניים בין מועדים ולא מועדים שהשתתפו בפרוייקט

לוח מס' 15 מציג את ההבדלים בין משתקמים אשר חזרו לכלא במהלך תכנית השיקום ולאחריה ובין אלו שלא חזרו ביחס לגילם, למשך תקופת המאסר בה שהיו בכלא לפני הפרוייקט, למידת ההצלחה המיוחסת להם בהשתלבות בעבודה ובחברה בקיבוץ, וביחס למידה שבה הצליחו לאמץ התנהגות נורמטיבית ולהימנע מעשייה עבריינית בזמן שהותם בפרוייקט.

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האג

לוח מס. 15 - מאפייני המשתקמים שחזרו לכלא בהשוואה לאלו שלא חזרו לכלא (ממוצעים וסטיות תקן).

הת	מבחן T	לא חזרו לכלא	חזרו לכלא
הת		ממוצע (סטיית תקן)	ממוצע (סטיית תקן)
בצו		0.40	25.24 (4.92)
הת		24.81 (5.36)	5.67 (2.91)
תבו		2.93 (2.04)	3.59 (1.08)
שק	**4.43	2.93	5.67
של	**2.64	4.09	3.59
לפ		3.80 (1.12)	3.29 (1.27)
נקו	*2.58	3.80	3.29
תפי		4.17 (0.97)	2.81 (1.15)
לעז	**6.18	4.17	2.81
מת	**9.91	4.68 (0.70)	3.00 (1.11)
חש		4.68	3.00
מסו	**2.76	4.43 (0.67)	4.00 (0.89)
הדו		4.43	4.00

*p<0.05 **p<0.01

א. כפי שניתן לראות, מבחן ה T מצביע על כך שלחוציא את משתנה הגיל, בכל המשתנים שנבחרו לצורך ההשוואה קיימים הבדלים מובהקים בין הממוצעים של שתי קבוצות המשתקמים.

ב. קבוצת המשתקמים אשר חזרה לכלא לאחר הפרוייקט מתאפיינת בתקופות מאסר ממוצעת ארוכה יותר (X = 5.67) בהשוואה למשתקמים שלא חזרו לכלא (X = 2.93). קבוצת המשתקמים שלא חזרה לכלא מתאפיינת בממוצע גבוה יותר של התנהגות נורמטיבית בתקופת הפרוייקט (X = 4.17) בהשוואה לקבוצה שחזרה לכלא (X = 2.81). קבוצה זאת של משתקמים מעורבת בממוצע הרבה פחות בהתנהגות עבריינית בתקופת הפרוייקט (X = 4.68) בהשוואה לקבוצה שחזרה לכלא לאחר הפרוייקט (X = 3). (יש לשים לב שבמשתנה זה של פעילות עבריינית בתקופת הפרוייקט ככל שהציון קרוב יותר ל- 5 כך הפעילות מצומצמת יותר).

ג. ניתוח רגרסיה לוגיסטית שנעשה על החזרה לכלא באמצעות המשתנים המופיעים בלוח 15 מראה, כי יש בהם לנבא את שאלת המועדות ביחס ל 82% מהמשתקמים. המשתנים ה אשר תרמו באופן מובהק לניבוי המועדות הם אורך התקופה שבה שהה המשתקם בכלא לפני הפרוייקט (P < 0.01) ומידת השתלבותו בחברה הקיבוצית בזמן שהותו בפרוייקט (P < 0.01).

התוכנית בעייני העומד בראשה-חרות לפיד

בצד הצגת ההיבטים הכמותיים השונים של פרויקט שיקום האסירים בקיבוץ בחרנו להציג את התוכנית גם כפי שתופש אותה האדם שזים אותה ושעומד בראשה מאז היווסדה - חרות לפיד, חבר קיבוץ אילת השחר. דרך הצגה זו ניתן לעמוד על מאפיינים ספציפיים וייחודיים של התכנית שקשורים לאישיותו המיוחדת של חרות ולתפישותיו הייחודיות. פרק זה, מבוסס כולו על דבריו של חרות בסדרה של ראיונות שערכנו עמו ועל מספר ראיונות שנערכו עמו בעבר ופורסמו בעיתונות (לפיד, 84; גולדשטיין, 88; לפיד, 90; לוז, 93).

נקודות מוצא של התכנית

תפקידו של חרות לפיד לדבריו אינו למגר את הפשיעה, אלא לסייע לעבריינים שמנסים לעזור לעצמם. המונח שיקום מקפל בתוכו בהכרח מהפיכה. מהפיכה שהעברין עושה באופן אקטיבי מתוך בחירה ומתוך תובנה שעליו לשנות את אורח חייו, את מערכת הערכים שלו ואת דרכי חשיבתו. פרויקט השיקום בקיבוץ מספק לאסיר את התנאים שבהם יכולה להתרחש מהפיכה מסוג זה. לשם כך נקבעו בפרויקט שלושה תנאים הכרחיים (המכונים על ידי לפיד "שלושת הדיברות"):

א. על האסיר המשוחרר לעבוד החל מיום ההגעה לקיבוץ.

ב. אסור לו לצאת משער הקיבוץ ללא אישור.

ג. בני משפחה וחברים יכולים לבקר רק לאחר בירור קפדני לגבי טיבם ובאישורם של האחראים עליו.

תנאים אלה גורמים מחד לניתוקו של המשתקם מעולמו הקודם העברייני ומאידך להשתלבות מיידית בעולם החדש, הקיבוצי.

לא כל אסיר יכול להיות מועמד לתכנית. עמדותיו של חרות נחרצות לגבי סוגים מסוימים של פושעים, שאותם לא היה מקבל בשום אופן לתכנית השיקום. כך לדוגמה הוא מתייחס בשפה בוטה לשני סוגי פושעים - "סרסורי זונות הייתי מסרס, סוחרי סמים הייתי מאכיל סמים עד שימותו". לעומתם הוא יקבל לדבריו - "את הקטנים הנופלים בדרך, עברייני הרכוש למיניהם". מראש חרות לא מקבל אנשים, "מפני שאני לא רוצה להכניס את האמהות בקיבוץ לחרדות", ורוצים בדם קר (על פי הגדרתו של חרות), וכן "שודדי זקנים וזקנות, ששודדים את הפנסיה האחרונה שלהם הם חלאות, שאני לא אתן להם להיכנס לשיקום בקיבוץ". כן הוא לא מקבל אסירים נשואים, "משום שכמעט תמיד חיי המשפחה שלהם דפוקים לגמרי", וכמעט שלא מקבל

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האדם

אסירים מבוגרים מגיל 30, משום שמעבר לגיל זה כמעט כל חברי המשק נשואים והמשתקם לא ימצא לו חברים.

הקריטריונים לקבלת האנשים לפרוייקט השתנו במהלך שני העשורים שבהם הפרוייקט פועל. קריטריונים אלה מתבססים לא על הסיווג החוקי אלא על שיפוט ערכי אישי של חרות, המתייחס לנסיבות העבירה ומתרשם מהאדם שביצע אותה. חשוב לחרות לציין כי העקרונות והתנאים שמלווים את פרוייקט שיקום האסירים בקיבוצים התפתחו לא מתוך למידה פורמלית או צמדות לכללים מוסדיים מקובלים כלשהם. כללי התכנית הם דינמיים ונקבעים על בסיס אינטואיציה, שכל ישר והרבה מאוד ניסיון חיים, שהצטבר אצל חרות לפיד על בסיס הצלחות וכישלונות קודמים. הקבלה לפרוייקט אינה מסתייעת בכללים מקובלים כמו שאלון או גרפולוגיה אלא בחושים ובניסיון של חרות, תוך ידיעה כי יתכן שבמקרים מסוימים הוא טועה.

חרות פועל לבדו ואינו מעוניין ביועצים או בעוזרים - בראיון לפני 11 שנים הוא אומר "כל האחריות עלי ואין לי שום שותפים. אני לבד מחליט את מי אני לוקח ואת מי לא. אני השופט, אני התובע, אני העורך דין, אני העובד הסוציאלי, אני הכל".

הקיבוץ הוא המקום המתאים ביותר לתכנית השיקום, על פי דעתו של חרות, כפי שבוטאה בראיון לפני שמונה שנים, היות ש"אין חברה נקיה ואיכפתית כזו בשום מקום בעולם".

מוטיבציה

בראיון לפני 13 שנים אמר חרות - "מה שמרץ אותי הוא שקורבנם של אבי ואחותי לא יהיה קרבן שווא... שהמדינה הזאת תהיה ראויה לקורבנם ולקורבנותיהם של האלפים הרבים, שחלמו עליה". אביו של חרות נהרג במאורעות 1936 בתל-אביב, ואחותו נהרגה בהפצצה של הסורים על קיבוץ איילת השחר במלחמת השחרור.

באותו ראיון הוא מדבר גם על החובה לשקם עבריינים - "לנו אסור למחוק אנשים מקרב החיים כאן ולהסכים, כי אין להם תקנה, מפני שנתפשו לדרך הפשע. הם שלנו, הם חלק מאתנו. אנחנו חייבים לפתוח להם פתחים של תקווה ולהחזיר אותם לחיים מתוקנים ומהוגנים".

חרות לא מוכן להסתפק באמירות, הוא דורש ביצוע הלכה למעשה והדרישה הזאת מופנית קודם כל לעצמו - "והחובה עלי. לא דיבורים גבוהים, לא בירבורים, לא קריאות נרגשות שאחרים יעשו. רק אחריות אישית. שהמדינה שלי לא תימצא ב"אוברדרפט" כלפי החלומות והערכים שהולידו אותה". בניגוד להרבה אחרים גם בתנועה הקיבוצית אין אצלו פער בין אידיאולוגיה ומעשה - "הכוח שלי, אני אומר לתנועה, אלו הן הסיסמאות שלכם, ואני רק בא ליישם אותן".

על פי תפישתו של חרות העבריינים הם קורבנות של נסיבות סביבתיות ותרבותיות, על כן כדי לשקם אותם יש לשנות את סביבתם התרבותית – "אדם לא נולד עבריין. גם אתה וגם אני יכולנו להיות עבריינים אילו נולדנו במקום שהם נולדו. אם נולד בסביבה עבריינית, אביא אותו לסביבה שאין בה עבריינות. אם נולד למשפחה הרוסה, אב שיכור ואם נכה, אתן לו משפחה בליגה הלאומית של הקיבוץ".

נושא ה"עבודה" הפך בעיניו להיות חלק מהותי מרכזי בחיי האדם ובתפישת עולמו – "עשרת הדברות שלי מסתכמות ב"עבודה". "מי שעושה טריקים בעבודה, אני מעיף אותו". חרות אינו מאמין באנשי מקצוע, לא בפסיכולוגים, לא בקרימינולוגים ולא בעובדים סוציאליים – "לא מאמין בהם. כולם שווים ל... אף אחד מהם לא יודע מה זה קיבוץ. הם יחרסו את הקיבוץ עם כל החכמה שלהם...אני מזלזל בכל הדוקטורים האלה. הם חיים מהמצוקה, הם לא חיים אותה". חרות גם אינו אוהד את הממסד הפורמלי, וזאת בלשון המעטה. לטענתו הממסד עוסק יותר מדי בעניינים בירוקרטיים ופחות מדי בשיקום. להערכתו של לפיד הממסד האקדמי והטיפולי אינו אוהב אותו ואת האלטרנטיבה השיקומית שהוא מציג.

התמונה קצת שונה לגבי יחסיו עם הרשות לשיקום האסיר, בעיקר על בסיס החבנה האישית, שנוצרה בין חרות ובין מנכ"ל הרשות, אברהם הופמן. המנכ"ל מבין את הצורך של לפיד לקבוע בעצמו את דרך עבודתו ומעביר לטיפולו את האסירים המביעים רצון להשתתף בתוכנית במסגרת קיבוצי התקיים, ומכאן ואילך הם בטיפולו של חרות לפיד. שיתוף הפעולה עם הרשות לשיקום האסיר אינו נובע מהרצון להפוך לחלק מהממסד, אלא על בסיס של כורח, הנובע מכך שלא ניתן היה לעמוד לבד מול זרם הפניות של האסירים.

מגבלות התכנית

פרוייקט השיקום בקיבוץ הוא לדעתו של חרות לפיד תכנית שיקום העבריינים האמיתית היחידה הקיימת בארץ, פרט להיותה תכנית שיקום בודדת היא גם מוגבלת מאוד מבחינת תוחלת הזמן שלה – "כשאני אמות, הפרוייקט הזה ימות יחד איתי". חסרונה העיקרי קשור בהיותה "מפעל של איש אחד", כאשר לא ניתן, לדעתו של חרות, להעביר אותה הלאה, להעלותה על הכתב, ללמדה או להכשיר אליה באופן פורמלי.

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האס

לפיד אינו מאמין ביכולתן של תוכניות השיקום האחרות הקיימות במדינה להצליח. הוא מאמין

כי הדרך היחידה להצליח בשיקום היא הדרך שבה הוא פועל.

קשר עם האסירים-

המפגש בין חרות לאסיר רחוק מלהיות דומה למפגשים שחווה האסיר עם גורמים טיפוליים אחרים. השפה המדוברת בו היא השפה שבה משתמשים האסירים. מהמפגש הראשון מעמיד לפיד את האסיר במקומו, כשהוא מבקר אותו קשות על עבריינותו, אך מבטיח לו כל סיוע אפשרי אם האסיר יהיה כן ואמיתי ברצונו להשתקם ויכיח רצון זה בהתנהגותו. המפגש עם האסיר ועם בני משפחתו נועד לתת לחרות תחושה מסויימת לגבי האיש וסיכוייו להשתקם. אם התחושה היא שלילית, האיש לא יתקבל. כזכור, ההחלטה לגבי הקבלה מתבססת על ניסיונו של חרות לפיד ב"צילום" אנשים ובהערכת מידת התאמתם לפרוייקט.

תמישותיו לגבי המשפחות המאמצות

התכונות העיקריות הנדרשות מהמשפחה הקולטת בקיבוץ הן הרבה חוס בלב ושכל ישר. חרות מחפש משפחות שאינן סובלות מדימוי שולי או שלילי בקיבוץ ובכך מגביר את הסיכויים שהקיבוץ כולו יעמוד מאחורי החלטת המשפחה לקלוט אסיר משוחרר. לאחר בחירת המשפחה מביא חרות את המשפחה לביקור אצל האסיר בבית הסוהר, מפגיש אותם ועוזב אותם לנפשם. "שם", לדבריו, "נמצא חדר הלידה. שם האסיר מקבל הורים חדשים במקום הוריו הביולוגיים". המפגש הבלתי אמצעי בין האסיר למשפחה הקולטת יוצר מידה גבוהה מאוד של מחויבות אצל המשפחות. לדברי חרות כמעט שלא קרה, שהמשפחה שהגיעה למפגש, ביקשה לסגת מהפרוייקט.

שכנוע הקיבוץ

במפגשים הראשוניים בין חרות לבין הקיבוץ המיועד לשקם מפעיל חרות לפיד טכניקות שכנוע שונות כמו שימוש ב" נאום המצוקות" הנישא באסיפת החברים, שבו הוא מתייחס מחד למצוקותיה של החברה הישראלית ומאידך מציין את ייחודה של התנועה הקיבוצית ואת תובתה המוסרית לתרום לפתרון בעיות בחברה הישראלית, וכן שכנוע אישי, המבוססות על הכריזמה שלו ועל שימוש בדמויות מפתח בקיבוץ כדי למכור את רעיונותיו. לגבי הצלחתו בשכנוע הוא אמר בראיון באמצע שנות ה-80, "עד כה שום קיבוץ לא השיב פני ריקם". בראיון מאוחר יותר, ב-1990, אמר - "התנועה הקיבוצית עוסקת בשיקום כי אני אונס אותה לעסוק בכך".

לשאלה, למה הוא פונה דווקא לקיבוצים, הוא משיב "אם אעבור את כל תל אביב לאורך ולרוחב ואדפוק על כל הדלתות ואבקש, קחו אסיר שעומד להשתחרר ורוצה להשתקם, הם יעשו אחת מהשתים: או שיטרקו לי את הדלת בפרצוף, או שיזמינו בשבילי פסיכיאטר, כי יש כאן משוגע.

הרשות לשיקום האסיר

בבית זרע אני עושה את זה כבר בפעם השלישית ושם לא יטרקו לי את הדלת ולא יזמינו לי פסיכיאטר".

היתרונות שיש לו בהיותו חבר קיבוץ

חרות רואה בהיותו חבר קיבוץ גורם כבד משקל בכך שהוא חסין בפני איומים, שכנוע או פיתוי. איש לא יכול לקנות אותו, ואיש לא יכול לומר לו מה לעשות. אם חרות מחליט, כי אסיר מסויים מתאים לשיקום, מתחיל תהליך איתור המשפחה הקולטת והקיבוץ המתאים. תהליך זה מבוסס ברובו על קשריו האישיים עם חברי קיבוצים. העובדה כי חרות בא מהחברה הקיבוצית, מכיר אותה, את דרכי פעולתה ואת דפוסי מחשבתה, מסייעת לו לנהל את התהליך באופן שיולק לתוצאות הרצויות. וזאת גם לנוכח המצוקה הכלכלית, הגברת האינדיווידואליזציה ותהליכי ההפרטה המאפיינים את הקיבוץ של סוף המאה.

מיקום הקיבוצים שבתכנית

אישיותו של חרות מכתובה לא רק את אופיו של התהליך והקצב שבו הוא פועל, אלא גם את מיקומו הגיאוגרפי. רוב האסירים המשוחררים בפרוייקט מגיעים לקיבוצים בצפון הקרובים לקיבוצו של חרות, ובכך מאפשרים לו להמשיך ולקחת אחריות ולפקח מקרוב על הנעשה. הפיקוח היום יומי והידיעה המתמדת לגבי מה שקורה עם האסיר משמשת לחרות קנה מידה מרכזי בשאלה האם השיקום עולה יפה.

התייחסות כללית לדבריו

חרות מרבה לתאר את מפעלו במושגים דיכוטומיים כגון - הוא (והמשפחות הקולטות) מול כל הממסד הטיפולי ("הכושלי"), או - הפרוייקט מתקיים בזכותו וכל עוד הוא חי. אחרי מותו לא יהיה כלום. השפה המשמשת אותו בוטה ולעיתים אף גסה. קשה לחלוק עליו ולהתווכח אתו, שכן הוא בטוח מאוד בדעותיו ובעמדותיו ומבטל דעות שאינן עולות בקנה אחד עימהן. הוא תופש את מפעלו כמשהו כמעט מיסטי, דבר שקורה ולא יקרה יותר, לא כאן ולא במקומות אחרים בעולם.

התכנית בקיבוץ הדתי

רכזת הטיפול באסירים משוחררים בקיבוץ הדתי היא הגברת אסי אוברמן מקיבוץ לביא. היא קבלה על עצמה תפקיד זה, לאחר שמזכירות הקיבוץ הדתי החליטה ב 1985 להתגייס לנושא שיקום אסירים בדומה לתנועות הקיבוציות האחרות.

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האסיר

על אף השוני שבין קיבוץ לקיבוץ יש לקיבוצים הדתיים מאפיינים משותפים, שמייחדים אותם

משאר הקיבוצים ומשפיעים על יכולתם לשקם אסירים.

ראשית המספר הקטן של קיבוצים דתיים מגביל מאוד את מספר האסירים שהם יכולים לקלוט

לתכנית שיקום. בסך הכל נתקבלו לקיבוצים הדתיים בין השנים 1985 ל 1999 15 אסירים

משוחררים.

שנית מסגרת החיים בקיבוץ הדתי מגובשת מבחינה רעיונית ומבחינה התנהגותית. היא מכתובה

גבולות התנהגות ברורים יחסית ומאפשרת כללית פיקוח חברתי יעיל יותר מאשר בקיבוצים הלא

דתיים. זה מסביר אולי את רמת ההצלחה הגבוהה של השיקום הזה, כאשר רק משתקם אחד

מכלל ה 15 נכלא מחדש לאחר תקופת שיקום בקיבוץ.

בנוסף למה שדורשים מהאסיר המשתקם בשאר הקיבוצים, נדרש האסיר המבקש להשתקם

בקיבוץ דתי גם לשמור על עיקרי המצוות כמו הימנעות מחילול שבת וכן הוא נדרש להשתתף מדי

יום בתפילות ולהימנע מליצור קשר אינטימי עם בנות בקיבוץ.

ההצלחה הגבוהה של השיקום בקיבוץ הדתי מוסברת על ידי הגברת אסי אוברמן בין השאר ברקע

המסורתי של האסירים המבקשים שיקום זה, שמקל עליהם להיקלט בחברה ולהסתגל לנורמות

שלה.

ביזמת הגברת אוברמן פותחו בתכנית זו מספר מרכיבים לשיפור פוטנציאל השיקום שלה.

ראשית, לכל משתקם מוצמד מרגע כניסתו לתכנית חבר משק בן גילו, שילווח אותו בעיקר

בתקופת השיקום הראשונה. במקביל מצמידים לכל משפחה מאמצת צוות מלווה המדריך אותה

ומסייע לה בטיפול בבעיות. הצוות כולל חברי משק מתאימים כמו מרכז הענף בו עובד המשתקם,

מזכיר הפנים ולעיתים גם הגברת אוברמן בעצמה.

שנית, הליווי של האסיר המשוחרר נמשך גם לאחר סיום תקופת השיקום בקיבוץ. לקראת תום

תקופת השיקום מסייעת הגברת אוברמן למשתקם למצוא מקום מגורים ועבודה מחוץ לקיבוץ.

כמו כן היא מגייסת בעזרת הרשות לשיקום האסיר גורמים שימשיכו ללוות אותו ולסייע לו

בבעיותיו בחיים מחוץ למסגרת המגנה של הקיבוץ. במקביל נעשה ניסיון לשמר לאורך זמן את

הקשר בינו ובין משפחה המאמצת שלוותה אותו במהלך שהותו בקיבוץ.

פרוייקט שיקום אסירים משוחררים בקיבוץ יוצא דופן בכך שקהילה שלמה מגויסת על מנת לשקם אסיר משוחרר אחד. שיקום האסיר מתבסס מחד על נכונות זו לקבלתו לקהילה ומאידך על יכולתו של האסיר המשוחרר להינתק מעברו העברייני ולהתאים את התנהגותו למערכת הקיבוצית, הערכית והנורמטיבית, אשר ברוב המקרים זרה לו לחלוטין. ההצלחה בשיקום עבריינים איננה מוחלטת במקרים רבים. היא יכולה להיות זמנית או לטווח ארוך, מוגדרת כהפסקת העשייה העבריינית או באופן נרחב יותר כשינוי דפוסי התנהגות והחשיבה. הנחת העבודה שעומדת מאחורי פרוייקט שיקום העבריינים בקיבוץ היא כי הצלחת הפרוייקט לטווח הקצר, הצלחה הנמדדת באמצעות אימוץ אורח החיים הקיבוצי, שמירה על נורמות ההתנהגות המאפיינות אותו, וניתוק מוחלט של הקשר עם החברה העבריינית, תביא בעקבותיה גם להצלחה לטווח ארוך, שתבטא לאחר עזיבת לקיבוץ באימוץ אורח חיים נורמטיבי, במציאת עבודה ובאי חזרה לפשע.

הנחה זאת מתבססת על מארג אקלקטי של תיאוריות הטוען כי חשיפה מומרצת לקהילה מסוג הקיבוץ, שהוא קהילה הומוגנית, אידיאלית, בעלת אינטגרציה פנימית חזקה, המפעילה לחץ קבוע באמצעות מנגנוני פיקוח בלתי פורמליים בכיוון של אימוץ התנהגות נורמטיבית, עשויה להוליד לשינוי לאורך זמן בהתנהגות ובדרכי החשיבה של אנשים הבאים מרקע עברייני (Sutherland & Cressey, 1974; Cullen, 1994; Knight et al, 1997; Hirschi, 1969) מיותר לציין כי אין די בעצם ההיחשפות של אדם בוגר למערכת ערכית תרבותית שונה בכדי להוליד לשינויים משמעותיים באופני החשיבה ובדרכי ההתנהגות. על מנת ששינוי משמעותי זה יתרחש יש צורך לפחות בשלושה משתנים חשובים נוספים: א. מוטיבציה חזקה של המשתקם להביא לשינוי בהתנהגותו ובאורח חייו. ב. מסגרת קשרים ראשוניים אשר תאפשר הזדהות עם חברה ותוליד את המשתקם לחיפוש התנהגות אשר תקבל אישור, תיגמול או הערכה מצד מצד חברה. ג. תנאים פסיים וחברתיים המאפשרים למשתקם שמירה על אורח חיים נורמטיבי, תוך כדי ניתוק מאורח החיים הקודם המאופיין בנורמות וחשיבה עברייניים. (Agnew, 1999; Braithwaite 1993, Hakins, Artur & Catalano, 1995; Regoli & Hewitt, 1994; Sampson & Laub, 1993).

מתוך ניתוח משתני הרקע של האסירים המשוחררים שהצטרפו לפרוייקט, עולים נתונים כדלקמן: הפרוייקט בקיבוצים התמקד בעיקר בגברים משוחררים וקלט מעט מאוד אסירות

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האזרחי

לשעבר. הגיל הממוצע של האסירים המשוחררים שנכנסו לתכנית הינו צעיר יחסית (25). לגיל הצעיר עשויה להיות תרומה לשני כיוונים סותרים בתהליך השיקומי. מצד אחד הגיל הצעיר יחסית מאופיין ביתר גמישות ומאפשר לאסיר המשוחרר לאמץ לעצמו ביתר קלות דרך חיים שונה, לשנות את חבריו ומקום מגוריו, למצוא עבודה ביתר קלות, לרכוש חברים חדשים ועוד. מאידך גיל מבוגר יותר מבטא נסיון חיים רב יותר ורמת מוטיבציה גבוהה יותר לשיקום, כאשר האסיר מבין שזהו אולי הסיכוי האחרון העומד בפניו (ראה לדוגמה Singh & Williams 1983; Melnick et al, 1997).

רובם של האסירים (61%) לא שירת בצבא טרם הצטרפותו לתוכנית. לנתון זה יש חשיבות רבה היות שבחברה הישראלית ככלל ובחברה הקיבוצית בפרט משמש הצבא כמקור לסטטוס, לגיבוש שפה, תפישה וחוויות משותפות (זמיר, 1977, ינון ופרידמן, 1977). אי השרות בצבא מגביר את תחושת השונות והזרות אשר תווה האסיר המשוחרר המצטרף לפרוייקט השיקום בקיבוץ. בין העוסקים בשיקום אסירים קיימת הסכמה כי לשהייה הממושכת בכלא יש תפקיד של רה-סוציאליזציה לעולם העברייני; עולם המאופיין בשפה, בנורמות, בערכים ובטכניקות ייחודיים משלו (Sykes, 1958; Johnson, 1987; Bondesson, 1989; Arnold, 1990; Toch, 1992). ככל שהאסיר נשלח לכלא לזמן ממושך יותר כך צפוי תהליך השיקום להיות קשה ומתסכל יותר. יותר ממחצית המשתקמים שהו בכלא תקופות זמן ארוכות יחסית (בין שנתיים לשבע), ממצא העשוי להסביר את הקושי הרב בפניו עומד האסיר המשוקם במעבר בין העולם המוכר של הכלא לעולם הבלתי מוכר של החברה הקיבוצית. מתוך תיאור התוכנית כפי שהוצג בסקירה עולה כי לא ניתנה תשומת לב מיוחדת לנושא השימוש בסם, ולגמילה ולשיקום של האסירים המשוחררים שהשתמשו בסם. כמחצית מהמצטרפים לפרוייקט השתמשו בסמים קשים לפני כניסתם לתוכנית. מרבית הנכשלים בתכנית היו מקרב קבוצה זו. אין בתוכנית התייחסות מספקת, אם בכלל, לקושי הרב של אנשים שהשתמשו בסמים להישאר נקיים, התוכנית אינה מספקת תמיכה או עזרה כלשהי בנושא זה. שאלת השימוש הקודם בסם קשורה בין השאר לתהליך המיון אותו עוברים האסירים המשתקמים המבקשים להצטרף לתוכנית. מתוך תיאור מאפייני התוכנית עולה, כי תהליך המיון מתבסס במידה מסוימת על אינטואיציה או שיקול דעת של שני אנשים, מפעילי התוכנית בקיבוצים, שהם חסרי הכשרה ספציפית בתחום, אם כי התאמת המועמדים נבדקת בד"כ גם על ידי יועצי הרשות, שהם עובדים סוציאליים או פסיכולוגים.

מדינת ישראל

הרשות לשיקום האסיר

ניתן לראות כי יותר ממחצית המשתקמים ששהו פחות מחצי שנה, סולקו על ידי הקיבוץ בשל חוסר התאמה לתכנית. ממצא זה עשוי לרמז כי תהליך המיון המתבסס בחלקו על אינטואיציה של אדם בודד (מפעיל התוכנית) תכופות אינו תקף או רלוונטי.

תוכנית השיקום הקיפה כאמור שני זרמים בתנועה הקיבוצית, הזרם החילוני, והזרם הדתי, שהוא קטן בהרבה. על פי הממצאים רמת ההצלחה בשיקום בקיבוצים הדתיים הייתה 93% לעומת 64% בקיבוצים הלא דתיים. הצלחתו של פרויקט השיקום בקיבוץ מתבססת במידה רבה על קיומם של מנגנוני פיקוח לא פורמליים המלווים את האדם בכל אשר יפנה. על רקע זה אולי ניתן להבין מדוע אחוזי ההצלחה בקיבוץ הדתי גבוהים באופן משמעותי מאלו של הקיבוץ החילוני. מערכת הפיקוח ההדוקה המופעלת בקיבוץ הדתי, והגדרת המותר והאסור הברורים המלווים אותה, (בשונה מהקיבוץ החילוני שבו התנהגויות כמו שימוש בסמים קלים, שימוש ברכב ללא רשות או סחיבות מרכוש הקיבוץ מתקבלות בסובלנות מסוימת) עשויות להגדיל את סיכוייו של המשתקם לאמץ דפוסי התנהגות נורמטיביים. יש לזכור כי לקיבוץ הדתי הגיעו מעט משתקמים ויתכן שגם עובדה זאת תרמה לשיעורי ההצלחה הגבוהים, באשר קל יותר לפקח על מספר מועט של משתקמים. יתכן גם כי שיעור הנמוך של הנושרים מהתוכנית בקיבוץ הדתי קשור במדיניות של מפעילת התוכנית בקיבוץ הדתי, הגבי אסי אוברמן, המאפשרת הזדמנויות שיקום נוספות מחוץ לקיבוץ למשתקמים שסרחו, וממשיכה בקשר אתם גם לאחר שעזבו את הקיבוץ.

פרוייקט השיקום הוא משימה שהקהילה כולה מקבלת על עצמה, אולם אין ספק כי עיקר העומס מוטל על כתפי המשפחה המאמצת. המשפחה המאמצת נבחרת בעיקר כי היא מוכנה למלא תפקיד זה ולא בזכות כישורים או הכשרה מיוחדים, עובדה זאת מחזקת עוד יותר את הצורך במערכת תמיכה וליווי למשפחה המאמצת, אם כי רוב המשפחות מדווחות על קשר טוב עם המשתקם הרי שבולט מאוד חסרונה של מערכת תמיכה והכוונה אשר תלווה את המשפחות ותעזור להן בהתמודדותן הכפולה מול האסיר המשוחרר ומול הקיבוץ אליו הן שייכות.

יש גם לזכור, כי כחלק מהתפישה הערכית קיבוצית המשפחות אינן מתוגמלות כלכלית והתמורה העיקרית שלהן היא בתחושת הנתינה והגאווה כאשר הפרוייקט אכן מצליח.

אחד המשתתפים הבולטים המנבאים את הצלחת הפרוייקט הוא משך התקופה שבה שהה האסיר המשוחרר בקיבוץ. ככל שתקופה זאת ארוכה יותר כך גדולים יותר סיכוייו של המשתקם לשנות עמדות ודרכי התנהגות ולאמץ את ההתנהגות הנורמטיבית כדרך חיים חדשה. מתוך ממצאי מחקר זה עולה בבירור כי, ככל ששהותו של האסיר המשוחרר בקיבוץ מתארכת כך קטנים סיכוייו בהמשך לחזור לכלא וגדלים סיכויי הצלחת הפרוייקט. לתוכנית אין ערך רב לגבי השוהים בה

מדינת ישראל

הרשות לשיקום הארץ

פחות מחצי שנה. רמת המועדות בקרב האסירים ששהו בתוכנית פחות מחצי שנה (45.5%) אף

גבוהה מזו המוכרת לנו בקרב כלל האסירים, (לדוגמה, על פי ברק, 1978 - 37% כעבור שנה).

אתוהי ההצלחה המרשימים ביותר, מעל 80%, מאפיינים את אותם המשתקמים שהצליחו

להישאר בקיבוץ לתקופות זמן ארוכות משנה, והפכו במידה רבה את הקיבוץ לביתם החדש ואת

אורח החיים הקיבוצי למסגרת ההתייחסות התרבותית החדשה שלהם. רמת המועדות בקרב כלל

המשתתפים בפרוייקט לאחר 2 עד 18 שנים היא כ- 25% וזאת לעומת רמת מועדות ארצית של כ-

77% לאחר 5 שנים (תסין 1989).

ההישארות בפרוייקט לתקופות זמן ארוכות יחסית מצמיחה, בצד היתרונות שבה, בעיה מסוימת

הקשורה במה שניתן לכנות "קבלה בעירבון מוגבל". הנכונות לקבל את האסיר לשיקום אינה

מוליכה בעקבותיה לנכונות לקבל את האסיר הנשאר לתקופות ממושכות יותר גם כחבר מחשורה.

חוסר הנכונות לקבלה מלאה, בניגוד אולי לשיקום בקהילה הדתית (תימור, 1989) מוליכה לעיתים

לתחושה קשה של תסכול ואכזבה בקרב משתקמים אשר שהו בתוכנית תקופות זמן ארוכות.

ממצא זה חוזר באותם המקרים בהם מבקש המשתקם להפוך להיות חבר בקיבוץ אותו אימץ

כביתו החדש. ברוב המקרים הקיבוץ הנכנס לפרוייקט השיקום מעוניין בשיקום, אולם אינו

מעוניין בקבלת האסיר המשוקם כחבר. עברו העברייני של האיש, העובדה כי במקרים רבים לא

שירת בצבא, השכלתו הנמוכה ועוד, אינם מפריעים לכניסתו לפרוייקט אולם הופכים אותו לבלת

מתאים לקבלה כחבר בעיני הקיבוץ.

מתוך ניתוח המשתנים המסייעים להבחנה בין משתקמים שהצליחו בפרוייקט לבין אלו שלא

הצליחו, עולה, כי ההשתלבות בעבודה היא אחד המנבאים הטובים ביותר לניבוי ההצלחה

בתוכנית. ההצלחה בפרוייקט השיקום קשורה קשר אמיץ ליכולתו של האסיר להשתלב במקום

העבודה אליו שובץ בתוך הקיבוץ. מקום העבודה הופך לסוכן הסוציאליזציה המשמעותי ביותר

עבור האסיר המשתקם. בעבודה לומדים להכיר כיצד הקיבוץ תופש ומעריך נושאים שונים, מה

מותר ומה אסור. השותפים למקום העבודה ההופכים לרשת תמיכה רגשית וחברתית (רוזנר,

1989, רביד, 1992, בן רפאל, 1996) אתראים במידה רבה של תחושת השייכות וההשתלבות של

האסיר בקיבוץ. אחד מהמאפיינים הבולטים בקיבוץ הוא העובדה כי האדם נמדד ביחס לאופן

תפקודו בעבודה, הסטטוס המיוחס לאדם אינו פונקציה של השכלה או מעמד בהיררכיה במקום

העבודה אלא תוצאה של התמדה ותפוקה בעיקר בתחום העבודה הפיזית. עובדה זאת מאפשרת

למשתקם המצליח להתגבר על הקושי של קימה בבוקר ולהגיע דרך קבע לעבודה, להשיג הישגים

דומים לשאר החברים בענף ובכך להרגיש שווה בין שווים. הפיכת העבודה לערך מרכזי מסייעת

הרשות לשיקום האסיר

לפיתוח מיומנות טכניות, מחויבות ואחריות למקום העבודה, עמידה בזמנים ופיתוח קשרים חברתיים המהווים כולם מרכיבים בדרך לשיקום מוצלח. ההשתלבות החברתית מבוססת במקרים רבים על ההשתלבות בעבודה, ואכן נמצאה במחקר קורלציה גבוהה בין השתלבות בעבודה להשתלבות בחברה. יש לציין כי השתלבות בחברה אינה בהכרח בקרב בני גילו של המשתקם בקיבוץ. מהממצאים עולה, כי חלק מהאסירים אינו מבלה עם בני גילו. שאלת בילוי הזמן הפנאי מתגלה, בניגוד לקשר האמיץ הנוצר עם המשפחה המאמצת, כאחת מנקודות החולשה של התוכנית. אי קבלתו של משתקם בקרב מסגרת בני גילו עשויה להיות מוסברת על רקע השוני המהותי בין הרגלי הבילוי של האסיר המשוחרר קודם לכניסה לקיבוץ ובין צורת הבילוי השקטה יחסית המאפיינת את אורח החיים הקיבוצי. המשתקם חש עצמו בודד גם על רקע האיסור הגורף המוטל על המשתקם לצאת מהקיבוץ או להזמין את חבריו בעבר. גם סגירותם הרבה והתבדלותם התרבותית של בני הקיבוץ המתקשים לקבל אנשים השונים מהם וממעטים באופן יחסי להתרועע עם אנשים מחוץ לקיבוץ עשויה להקשות על ההשתלבות החברתית של המשתקמים.

ניתן לציין בעיקר שלושה משתנים הקשורים זה בזה קשר אמיץ ואחראיים להצלחה של התכנית והם: משך השעות בקיבוץ, ההשתלבות בעבודה ובחברה במהלך השעות בקיבוץ, והיכולת לאמץ את המערכת הנורמטיבית הפועלת בקיבוץ. ככל שהמשתקם שוהה בתוכנית זמן רב יותר, משתלב טוב יותר במקום עבודתו ובחברה ומאמץ את הנורמות של סביבתו כך פוחתים הסיכויים לחזור לעבריינות גם לאחר עזיבתו את הקיבוץ. חשוב לציין שלתכנית השיקום בקיבוצים אין המשך בתכניות שיקום נוספות, פרט לתכניות המשך בודדות בקיבוץ הדתי, ולכן עם סיום התכנית חייבים המשתקמים להסתדר בכוחות עצמם בחברה החיצונית על תכונותיה השונות כולל אלה הקרימינוגניות. מסתבר שלאופי התפקוד החברתי וההתנהגותי בקיבוץ לאורך זמן יש השפעה ניכרת על היכולת להמשיך לתפקד מחוץ לקיבוץ מבלי לעבור על החוק.

הצלחתו של הפרוייקט קשורה באופן מובהק גם בשני משתני רקע בלתי תלויים: משך המאסר לפני הכניסה לתוכנית והשימוש בסמים קשים, ככל שתקופת המאסר הייתה ארוכה יותר, והאסיר השתמש בסמים קשים כך פוחתים סיכוייו להשתלב בתוכנית השיקום ועולים סיכוייו לחזור לכלא. אין ספק שלתכונות האישיותיות של המשתקם ולמידת המוטיבציה שמאפיינת אותו (משתנים שלא נמדדו במחקר זה) ישנן השפעות על סיכוייו של המשתקם בתוכנית זאת לצאת ממעגל הפשיעה, כמו גם בשאר תוכניות השיקום.

עזיבת הקיבוץ עם סיום תכנית השיקום בו היא שלב קריטי בחיי המשתקמים. ככל שהם שהו תקופה ארוכה יותר בקיבוצים, השתלבו יותר טוב בעבודה ובחברה ואמצו יותר את ההתנהגות

מדינת ישראל

הרשות לשיקום הארץ

הנורמטיבית בקיבוצים, כן עלתה יכולתם לתפקד במציאות החדשה בלי להידרדר מחדש לפעילות עבריינית.

לסיכום, גיוס הקהילה הקיבוצית לצורך שיקום אסירים מקפל בתוכו מספר יתרונות מרכזיים לצד מספר חסרונות: הקיבוץ מספק לאסיר את כל צרכיו האינסטרומנטליים הבסיסיים ובכך מעניק לו פסק זמן מהדאגה לצורכי הקיום הבסיסיים ומאפשר לו להתפנות ללימוד ולאימוץ דרך חיים חדשה. השהות בקיבוץ מנתקת את האסיר מהעולם העברייני, מקשרים ואמונות שליוו אותו בדרכו העבריינית. הוא חושף את האסיר לצורת חשיבה והתנהגות שונות לחלוטין מאלו שהכיר קודם, וזאת בתיווך ובסיוע המשפחה המאמצת וחברים העובדים אתו במקום העבודה. ההשתלבות באורח החיים הקיבוצי מאפשרת לאסיר המשוחרר התנסות הדרגתית באורח חיים נורמטיבי ופיתוח סגנון חיים ועבודה אחראיים.

לצד יתרונות אלה מציב פרזייקט השיקום בקיבוץ גם מספר קשיים משמעותיים. האסיר המשוחרר בקיבוץ, כשאר חברי הקיבוץ חשוף לצפייה ולביקורת מתמדת ברוב שעות היום, חשיפה אינטנסיבית זו למערכות פיקוח לא פורמליות עלולה להקשות מאוד על האסירים, שהגיעו מהכלא, ממערכת פיקוח פורמלית נוקשה, כוללנית ונטולת פרטיות לחלוטין. ההוויה הקיבוצית המיוחדת ואורח החיים הייחודי המאפיין אותה מוליכים למספר קשיים אתם צריך להתמודד האסיר המגיע לקיבוץ: הוא צריך להתמודד עם העובדה שתברי הקיבוץ יודעים על עברו הפלילי (שוהם ורהב, 1983), כלומר הוא חייב להוכיח שהעבריינות אינה מאפיינת אותו עוד, שדעותיו והתנהגותו עולים בקנה אחד עם הערכים והנורמות המקובלים. הוא צריך להסתגל לחוסר האינטימיות המאפיין את אורח החיים הקיבוצי (גופמן, 1976) ולשימוש ברכילות וב"דיעה עודפת" על כל מעשיו כאמצעי של פיקוח לא פורמלי (שפר ושפירא, 1992). התוכנית מבוססת על כך שכל קיבוץ קולט אסיר משוחרר אחד בלבד, עובדה זאת מגבירה מאוד את מערכת הלחצים אתה צריך להתמודד האסיר. הן בשל היותו מוקד תשומת הלב, והן בשל הבדידות הרבה הכרוכה בהיותו זר ואחר ללא שותפים דומים לו.

מוקד נוסף ללחצים קשור בהגדרת סטטוס הזמניות של האסיר. כזכור חותם האסיר המשוחרר על חוזה בו הוא מתחייב לעזוב את הקיבוץ עם תום תקופת השיקום שנועדה לו. האסיר המשוחרר חש כי הוא נמצא בקיבוץ על תנאי גם לאחר שהחל להרגיש מעורב ושותף, נכונותו של הקיבוץ לקבל את האסיר אינה מלאה וגורפת אלא מוגבלת ומותנית בתקופת זמן קבועה מראש. החל מאמצע שנות התשעים, במקביל למשבר הכלכלי והשינוי החברתי הגדול אותו עוברת

מדינת ישראל³⁹

התנועה הקיבוצית חלה דעיכה ניכרת של התוכנית ומספרם של האסירים המופנים לשיקום הרשות לשיקום האסיר בקיבוץ הצטמצם. הקיבוצים השונים עוברים תהליכי הפרטה ברמות שונות. ניתן לומר כי באופן כללי התנועה הקיבוצית עוברת שינוי מקהילה "מחויבת כלל" לקהילה "מחויבת פרט". העמדתם של הפרט ולא של הקהילה במרכז, תהליכי ההפרטה והאינדוידואליזציה והמשבר הכלכלי המלווה אותם ברקע עשויים להעמיד בסכנה את המשכו של פרויקט ייחודי זה.

אתווי ההצלחה הגבוהים המאפיינים את פרויקט שיקום האסירים בקיבוצים, המנצל משאבים קיימים של קהילה שלמה, וההשקעה הכספית הנמוכה יחסית הנדרשת כדי להפעילו, הופכים פרויקט זה של הרשות לשיקום האסיר והתנועה הקיבוצית לתוכנית שיקום טובה, שראוי ללמוד ממנה ולהשקיע משאבים על מנת לשמרה ככל שניתן, ואולי אף לפתחה בכיוונים נוספים. מיון קפדני יותר של המופנים לתוכנית, בשילוב עם הקמת מערכות הכשרה וליווי למשפחות הקולטות ותמיכה בהן, תוך תשומת לב מיוחדת לטיפול בבעיית הסמים, וכן פיתוח תכניות המשך לאותם משתקמים המסיימים את התכנית אך אינם מוכנים עדין לתפקוד נורמטיבי בחברה החיצונית עשויים להעלות עוד יותר את שיעורי ההצלחה של תוכנית ייחודית זאת, ולהציבה כאחת התוכניות המוצלחות יותר לשיקום אסירים במדינת ישראל.

מדינת ישראל⁴⁰

הרשות לשיקום האסיר

ביבליוגרפיה

- אליצור, ד. (1982). "תעסוקת אסירים: עמדות וערכי עבודה." עבריינות וסטייה חברתית. כרך י' (3-4). עמ' 142-151.
- אופנבר, א. (1989). "שיקום האסיר". עיונים בקרימינולוגיה מס' 4, עמ' 53 - 97.
- אמיר, מ. ודרובני, ש. (1993). ההוסטלים של הרשות לשיקום האסיר כאמצעי לשיקום אסירים משוחררים. ירושלים, הרשות לשיקום האסיר.
- אמיר, מ. ושגיב, ב. (1998). שלושה בדירה אחת - פרויקט מגורים משותפים של אסיר ושני סטודנטים. ירושלים, הרשות לשיקום האסיר.
- בן רפאל, א. (1996). מהפיכה לא טוטלית. יד טבנקין, אפעל.
- ברק, א. (1978) חוות דעת בנושא החנינה לרגל 30 שנה למדינה. ירושלים, משרד המשפטים.
- גולדשטיין, ד. (25.9.1988). לפיד החרות. מעריב, ב', עמ' 6-7.
- גופמן, א. (1976). המאפיינים של מוסדות כוללניים. בתוך: לייסק, מ. סוגיות בסוציולוגיה. תל אביב, עם עובד.
- הרשות לשיקום האסיר (1998). דו"ח שנתי. ירושלים.
- הופמן, א. (1990). האם יש סיכוי לשיקום האסיר? הרשות לשיקום האסיר, ירושלים.
- החוק לתיקון דיני עונשין (דרכי ענישה), (תשי"ד, 1954), ירושלים. ממשלת ישראל.
- זמיר, ד. (1977). היכן צמחו האלופים? מגמות. כ"ה, 1, עמ' 81-101.
- חסין, י. (1989). "הערות לנושא: שיקום אסירים משוחררים בקהילה. מתוך שיקום אסירים בקהילה; עיונים בקרימינולוגיה, 4, האגודה הישראלית לקרימינולוגיה.
- לזו, צ. (8.11.93). לגהינום ובחזרה. לאישה, 2430, עמ' 20-21, 64-65.
- לפיד, ח. (7.84). חרות לפיד - השם מחייב. מגוון, 87, עמ' 75-79.
- לפיד, ח. (27.7.1990). חרות לפיד משיב מלחמה. על המשמר, ע' 11.
- ינון, י. פרידמן, נ. (1977). מדוע מצליחים בני הקיבוצים בצבא? מגמות, כ"ג, עמ' 110-118.
- עובדיה יוסף, ד. (1996). ליווי תעסוקתי לאסירים משוחררים. ירושלים, ביטוח לאומי.
- קנת, מ. ליבאי, ד. ושפירא, ר. (1981). דוח ועדת החקירה לבדיקת המצב בבתי הסוהר. ירושלים.
- רביד, ש. (1992). האם עובר הקיבוץ שינוי ערכי. חוברת ג'. יד טבנקין, המכון למדעי החברה.
- רוזנר, מ. ואחרים (1989). אפיקי הסוציאליזם הקיבוצי, מתברת חקר, 5. ת"א, ספרית הפועלים.

מדינת ישראל⁴¹

הרשות לשיקום האסיר

רוטנברג, מ. (1994) שבעים פנים לחיים - רה-ביוגרפיה מדרשית כפסיכותרפיה אישית. ירושלים, מוסד ביאליק.

שהם, ש. ג. ורהב, ג. (1983). אות קנן. תל אביב, שוקן.

שהם, ש. ג. ושביט, ג. (1990). עברות ועונשים - מבוא לפנולוגיה. תל אביב, עם עובד,

שירות בתי הסוהר. (1999) דו"ח שנתי לשנים: 1998, 2001 ירושלים, שרות בתי הסוהר.

שפר, י. ושפירא ר. (1992). החברה הקיבוצית- משינוי להמשכות. האוניברסיטה הפתוחה, יחידה מס. 9, עמ' 23-48.

תימור, א. (1989). חזרה בתשובה כדרך לשיקום עבריינים. עבודה לתואר דוקטור האוניברסיטה העברית, ירושלים.

Agnew, R. (1999). General Strain Theory of Community Differences in Crime rates.

Journal of Research in crime and Delinquency. 36 (2): 123-155.

Arnold, D. O. (1990). The sociology of subculture. Barkley, Ca, Glendessary Press.

Bondesson, U. (1989). Prisoners in prison societies. New Brunswick, NJ, Transaction.

Braithwaite (1993). Crime, shame and reintegration. New York, Cambridge.

Cloward, R. & Ohlin, L. (1960). Delinquency and Opportunity: A theory of Delinquent gangs. N.Y., Free Press.

Cullen, F.T. (1994). Social Support as an Organizing Concept for Criminology.

Justice Quarterly. 11(4): 527-559. Activities Approach. American Sociological Review. 44: 588-608.

Fischer, M. & Geiger, B. (1991). Reform through community. New York, Greenwood Press.

Haines, K. (1991). "Issues for after-care services for released prisoners. Research Bulletin, 30, Cambridge.

Hakins, J.D., Artur, M.W. & Catalano.R. F. (1995). Preventing Substance Abuse . In

Hirschi, T. (1969). Causes of delinquency. Berkely, University of California Press.

Johnson, R., (1987). Hard Time: Understanding and Reforming The Prison. Belmont, CA, Wadsworth.

Knight, K. Simpson, D. Chatham, L. R. Cambacho, L.M. (1997). An Assessment of Prison Based Drug Treatment. Journal of Offender Rehabilitation. 24 (3-4): 75-100

- לייב, N. (1986). Conceptualizing Social Support. In Lin, N. Et Al (Eds). Social Support, life Events and Depression. Orlando Academic Press.
- Mair, G. (1991). "What works- nothing or everything? Measuring the effectiveness of sentences," Research Bulletin, H.O. Research and Statistics Dep.
- Martinson, R.(1974). What works?- Questions and Answers About Prison Reform. The Public interest. Spring, pp. 22-54.
- Masuda, Y. (1990). Managing in the information society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, Basil Blackwell.
- Mauselis, N. (1971). Critical note on total institutions. Sociology, 5: 113-120.
- Melnick, J., De-Leon, G., Hawke, J., Jainchill, N. & Kressel, D. (1997). Motivation and readiness for therapeutic community treatment among adolescents and adult substance abusers. American Journal of Drug and Alcohol Abuse, 32/4: 485-506.
- Palmar, T. (1992). The Re –Emergence of Correctional Intervention. Sage, London.
- Reckless, W. (1969). The crime problem. New York, Appleton.
- Regoli, R. M. Hewitt, J. D. (1994). Delinquency in Society. New York. Macgrow hill.
- Rosner, M., Glick, Y. & Goldemberg, G. (1993). "Value orientations and directions of change in the kibbutz". Israel Social Science Research, 8: 11-26.
- Sampson, J. R. & Laub, J. H. (1993). Crime in the making: Pathways and Turning Points through Life. Harvard University Press: 139-178.
- Singh, K. & Williams, S. (1983). Chronological maturation and attempts at deaddiction: An extension of the maturation hypothesis. Advances in Alcohol and Substance Abuse, 2/4:91-101.
- Sutherland, E.N. & Cressey.D,R. (1974). Criminology. New York, Lippincott.
- Sykes, G. (1958). The Society of Captives. New-York: University of Princeton Press.
- Taxman, S.F. (1998). "Reducing Recidivism Trough A Seamless System of Care: Components of Effective Treatment, Supervision, and Transition Services in the Community". A Report Prepared for the Office of National Drug Control Policy Treatment and Criminal Justice System Conference (February, 20).

מדינת ישראל⁴³

- הרשות לשיקום האסיר
Timor, U. (1998). Constructing a rehabilitative reality in special religious wards in Israeli Prisons. International Journal of Offender Therapy and Comparative criminology, 42(4): 340-359.
- Toch, H. (1992). Mosaic of despair. Washington D.C. American Psychological Association.
- Warren, M. (1983). Applications of interpersonal – maturity theory to offender populations. In W.S. Laufer & J.M. Day (Eds.), Personality theory, moral development, and criminal behavior. Lexington, MA: Lexington Books.
- Wolins, M. & Wozner, Y. (1982). Revitalizing residential setting. San Francisco, Jessey Bass.